

УДК 37.014.3:37.018.32-058.862

Курінна С.М., Давидова Д.О.
Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»

ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ ДЛЯ ДІТЕЙ-СИРИТ В УКРАЇНІ

Анотація. Досліджено теоретичні та практичні аспекти реформування системи дитячих будинків для дітей-сиріт в Україні. Зосереджено увагу на створенні регіональних програм соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, профілактики бездоглядності та безпритульності серед неповнолітніх. Зроблено акцент на управлінській діяльності, яка забезпечує узгодженість дій на стратегічному і операційно-організаційному рівнях суспільного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Обґрунтовано центральний механізм забезпечення такої узгодженості, який стратегічно спрямований на задоволенні індивідуальних потреб дитини, відомий у міжнародній практиці під терміном «Гейткіпінг» («Контроль на вході»).

Ключові слова: діти-сироти, дитячий будинок, Програма соціального захисту, управлінська діяльність, «Гейткіпінг».

Kurinna Svitlana, Davydova Daria
Donbass State Pedagogical University

PECULIARITIES OF REFORMING THE SYSTEM ORPHANAGE FOR ORPHAN CHILDREN IN UKRAINE

Summary. This article explores the theoretical and practical aspects of reforming the system orphanage for orphan children in Ukraine. The focus is on the creation of regional programs for social protection of orphan children and children deprived of parental care, prevention of neglect and homelessness among minors. Made emphasis on management activities, providing strategic coherence and operational and organizational levels of social care for orphan children and children deprived of parental care. Grounded central mechanism to ensure such consistency that is strategically focused on meeting the individual needs of the child, known in international practice, the term “Gatekeeping” (“inlet control”). The special conditions that most orphanages establish for the life of the pupils are revealed – conditions that are close to family living, small (up to 8–10 people) living compact (family groups) in separate rooms (apartments); education in different age groups, cohabitation of siblings, availability of places for solitude, variability of regime and activities. The defined strategy of reforming the sphere of social protection of childhood, which is connected, first of all, with the development of models of orphanage prevention, which include rehabilitation of biological families of social orphans, organization of work on the deinstitutionalization of upbringing by arranging orphans in substitute families and phasing-out institutions. However, despite the emergence of family forms of socialization of orphan children, there will always be children who do not need anyone, and accordingly, such a model of socialization as an orphanage for orphan children will be in demand.

Keywords: orphan children, orphanage, Social protection program, management, “Gatekeeping”.

Постановка проблеми. Відповідно до Закону України «Про освіту» (2017 р.), Закону України «Про соціальні послуги» (2019 р.), Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (2019 р.); Указу Президента України «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування та осіб із їх числа» (2018р.), Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» (2016 р.), Державної цільової програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (2007 р.), Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 року», в усіх регіонах нашої держави розпочалась організована робота з питань соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, профілактики бездоглядності та безпритульності серед неповнолітніх. На підставі зазначеної програми кожна область прийняла власну регіональну цільову Програму соціального захисту

і підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Головним критерієм оцінки цих програм є їх відповідність Державній цільовій соціальній програмі реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Означена Програма є довгостроковою (до 2021 року) і визначає стратегію Української держави, спрямовану на створення умов для реалізації державних гарантій і конституційних прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Позитивний досвід у реалізації таких Програм і її окремих елементів вже є у наших сусідів з Близького Зарубіжжя (Білорусія, Казахстан, Азербайджан). Такий досвід розпочинає формуватися і в Україні.

Українські науковці занепокоєні проблемами, які виникають у процесі реалізації програм на місцях. На думку вчених (Г. Бевз, Р. Вайнола, А. Капська, Г. Лактіонова, І. Трубавіна, Л. Штефан, М. Фірсов, Т. Яркіна) проблеми вирішуються дуже повільно і з великими труднощами. І це не тільки з-за дефіциту фінансування чи

будь-якої матеріальної складової. Відсутність постійного зв'язку науковців і практиків у вирішенні багатьох питань гальмує рух зазначених програм.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз регіональних програм соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківської опіки, визначення її особливостей та шляхів реалізації.

Виклад основного матеріалу. В сучасній соціально-педагогічній науці достатньо виважено вивчаються питання соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в інтернатних закладах: соціальної діагностики процесу виховання в інтернатних закладах (О. Балакірева, О. Коваленко, В. Пігіда); експертної оцінки системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування (О. Антонова-Турченко, Л. Волинець, Н. Комарова, Л. Мельничук); комплексної оцінки потреб дитини в інтернатному закладі (О. Безпалько, І. Зверева, О. Карагодіна); аналізу соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в альтернативних формах опіки й піклування та в притулках для неповнолітніх (Л. Кальченко, Т. Лоза, Н. Павлик, І. Пеша); технологізації соціально-педагогічної роботи з різними категоріями дітей-сиріт (О. Василенко, Л. Ваховський, О. Караман, М. Кратінов, В. Кратінова, О. Песоцька, С. Харченко, О. Черних та ін.).

На підставі багаточисельних наукових досліджень та нормативно-правових документів, які в останні роки вийшли в Україні, були створені регіональні програми соціального захисту та підтримки дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.

Такі програми передбачали:

- здійснення реформування системи закладів в інтересах кожної дитини;
- прийом рішень стосовно влаштування кожної дитини в сім'ю громадян для усиновлення, під опіку та піклування, в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу (далі – сім'я громадян) та до закладів на основі комплексної оцінки її потреб;
- забезпечення пріоритетності влаштування дитини в сім'ю громадян;
- влаштування дитини перших років життя до закладу, якщо з певних причин немає можливості влаштувати її на виховання в сім'ю громадян;
- здійснення переміщення дітей із закладу в заклад лише в тому разі, коли не існує можливостей для поліпшення їх стану в інший спосіб;
- забезпечення дотримання принципу родинного походження при влаштуванні дітей в сім'ї громадян і до закладів.

Реформування системи закладів інтернатного типу має постійний характер:

- вивчення і поширення відповідного міжнародного досвіду, удосконалення діяльності закладів, запровадження влаштування дітей в сім'ї громадян (перший етап);
- створення нормативно-правової бази, регулювання діяльності закладів, пошук додаткових джерел для фінансування заходів, визначених Програмою, в тому числі за участю міжнародних організацій (другий етап);

– утворення закладів нового типу, переведення до них дітей, перепідготовка педагогічних та соціальних працівників (третій етап);

– перепрофілювання закладів та оптимізація їх використання (четвертий етап).

Одним з провідних видів діяльності в цьому процесі є управлінська діяльність, яка забезпечує узгодженість дій на стратегічному і операційно-організаційному рівнях суспільного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

У міжнародній практиці центральним механізмом забезпечення такої узгодженості, яка спрямована стратегічно на задоволенні індивідуальних потреб дитини, пов'язаний з механізмом, який відомий під терміном «Гейткіпінг» («Контроль на вході») [1]. У такому аспекті «контроль на виході» є механізмом, який гарантує, що розлучення дитини з сім'єю використовується як крайня міра. Означений механізм – процес оцінки потреб соціального стану дитини і планування, який передуює переміщенню дитини в інтернатний заклад і допомагає подальшому прогресу дитини – повернення в рідну сім'ю або замісне сімейне оточення, чи перехід до деяких форм самостійного життя. «Контроль на вході» не тільки описує чіткі механізми контролю на момент вступу дитини під опіку держави і спрямування дитини в заклад, що пропонує послуги, яких потребує дана дитина, але є підставою для прогнозування потреб і планування наданих послуг. Дані, які збираються за допомогою механізму контролю на вході, допомагають забезпечити реагування соціальних служб на зміни потреб дітей та їх сімей.

Головні елементи гейткіпінгу:

- набір послуг за місцем проживання;
- орган, який відповідає за координацію оцінки ситуації дитини;
- прийняття рішень ґрунтується на оцінці і перегляді потреб дітей і обставин сім'ї;
- інформаційні системи, що дозволяють проводити моніторинг і перегляд рішень та їх наслідків, отримати зворотній зв'язок про спосіб функціонування системи (Билсон Харвін, ЮНІСЕФ, 2003).

Механізм гейткіпінгу передбачає комплексне використання всіх його основних елементів.

Всі суб'єкти «контролю на вході» мають чітко сформульовані ролі та обов'язки, з тим, що єдиний орган з прийняття рішень має своєчасно отримати необхідну інформацію про конкретну дитину, яка потребує допомоги. Рекомендується, щоб всі справи подавалися до єдиного органу або структури, які перед прийняттям рішення про необхідні заходи «втручання» (допомоги), мали можливість передати компетентним службам справу конкретної дитини для проведення всебічної оцінки ситуації. Єдиний орган – міждисциплінарний орган з прийняття рішень, що здійснює системний контроль над вступом дітей у систему офіційної опіки та виходом з неї, а також контроль над наданням дітям послуг профілактичного чи реабілітаційного характеру. Регіональні органи влади використовують механізм «контролю на вході», для забезпечення дотримання прав дитини, щоб націлити ресурси на проблеми тих, хто більш за все цього потребує,

вирішувати стратегічні політичні задачі таким чином, наприклад, спрямовуючи дітей у служби підтримки сімей або в замісні сім'ї та тільки в крайньому випадку спрямовувати їх до державного закладу інтернатного типу.

Визначення найкращих інтересів дитини в процесі гейткипінгу починається з самого початку роботи з ним і її сім'єю, а продовжується в ході індивідуального супроводу дитини («робота з конкретним випадком»).

Протягом всього процесу в роботі з випадком кожної дитини спеціально призначений провідний фахівець має стати єдиною контактною людиною для сім'ї/дитини, щоб тим самим забезпечити послідовність оцінки та планування і сприяти процесу міжвідомчого співробітництва.

Індивідуальний супровід забезпечує визначення найкращих інтересів дитини на початку роботи з нею і її сім'єю. Найкращі інтереси дитини внаслідок прийняття будь-яких рішень, що стосуються дитини, продовжують грати головну, визначальну роль. Крім цього, індивідуальний супровід сприяє підвищенню ефективності відслідковування результатів роботи з дитиною та допомагає в проведенні ситуаційного аналізу і постійного моніторингу з урахуванням існуючої інформації. Індивідуальний супровід сам по собі не є послугою, але всі служби мають працювати, використовуючи методіку індивідуального супроводу.

У нашому експериментальному дослідженні надано більш детальну та конкретну характеристику здійснення гейткипінгу.

Управлінська діяльність є важливою складовою в процесі влаштування дітей-сиріт, яка розподіляється на основну і допоміжну.

Погодженість основної та допоміжної діяльності в процесі управління забезпечується ефективним розподілом і перерозподілом усіх видів ресурсів (людських, матеріальних і фінансових).

За такої мети в кожному регіоні проводиться планування розвитку людських (професійних/кадрових) ресурсів і здійснення на практиці заходів у навчанні, перенавчанні та підвищенні кваліфікації співробітників різних служб. Також розробляються плани з перерозподілу співробітників задля роботи у заново створених службах, щоб задіяти людські ресурси, які є у кожному регіоні. Наприклад, міжнародний досвід свідчить про те, що у багатьох випадках співробітники інтернатних закладів починають успішно працювати в якості прийомних батьків і соціальних працівників, які надають профілактичні послуги і послуги з улаштування дітей в замісні сім'ї. Досвід розвитку патронату в багатьох регіонах показав, що персонал із дитячих будинків успішно займається роботою з підготовки та супроводу прийомних батьків (патронатних батьків і піклувальників), з підготовки та супроводу дітей. Також існує успішний досвід з перерозподілу функцій персоналу дитячого будинку в бік власної родини.

При плануванні розвитку матеріально-фінансових ресурсів регіонам рекомендується використовувати такі моделі фінансового планування, котрі орієнтовані на результат та підсумок роботи в інтересах дітей, а не фінансування власне служб, що на сьогодні є переважною практикою.

Задля цього у розробці регіональних планів чітко визначаються очікувані результати, котрі планується досягти за кожним напрямом вкладених засобів. Безпосередньо результати слугують способом вимірювання зробленої роботи на шляху досягнення поставленої мети, або можуть бути сформульовані у вигляді цілей, яких потрібно досягти у процесі реалізації плану на практиці.

Кожен регіон визначає власні очікувані результати. Прикладом можуть слугувати проведення круглих столів у кожній області, з метою аналізу перебігу процесу реформування системи інтернатних закладів.

Мова йде про те, що в Україні наближується процес масового виникнення нових інститутів соціалізації на підставі сирітських закладів (сімейно-виховні групи, патронатні сім'ї, будинки сімейного типу та ін.), відбуваються якісні зміни в особистісних характеристиках контингенту соціальних сиріт, (зменшується, наприклад, кількість дітей – хронічних алкоголіків, хворих спадковими захворюваннями, але збільшується кількість соціально-депривованих дітей). Більшість сирітських закладів створюють особливі умови для життєдіяльності вихованців – умови, які наближені до сімейних, проживання невеликими (до 8–10 людей) компактними (сімейними групами) в окремих приміщеннях (квартирах); виховання в різновікових групах, спільне проживання братів і сестер, наявність місць для самотності, варіативність режиму та заходів. Отже, за нашого часу в контексті загальних змін визначилась стратегія реформування сфери соціального захисту дитинства, яка пов'язана, насамперед, з будуванням моделей профілактики сирітства, що включають реабілітацію біологічних сімей соціальних сиріт, організацію роботи з деінституалізації виховання шляхом улаштування сиріт у замісні сім'ї й поступове згортання системи державних інтернатних закладів (А. Васильєв) (2007). Разом з тим, незважаючи на появу сімейних форм соціалізації дітей-завжди будуть залишатися діти, які нікому не потрібні, і відповідно така модель соціалізації як заклад інтернатного типу для дітей-сиріт буде затребуваною [2].

Ефективність зазначеного процесу залежить від компетентності фахівців, які працюють в дитячих будинках.

За аналогією Ради Європи можливо виділити шість груп ключових компетенцій, які визначають «професійний портрет» соціального педагога дитячого будинку: політичні; соціальні; міжкультурні; персональні; комунікативні; соціально-інформаційні. Означені компетенції в сукупності визначають образ сучасного соціального педагога, а також стандарт його професійної та соціальної поведінки: здатність брати на себе відповідальність, спільно приймати рішення та приймати участь в їхній реалізації, толерантність до дітей групи ризику, в тому числі дітей-сиріт, прояв сполучення власних інтересів з дитячими потребами, участь у процесі трансформації інституту дитячого будинку. Компетенції характеризують уміння створювати позитивні взаємини між фахівцями в процесі інтеграції їхніх спільних зусиль, порозуміння та повагу один одного; володіння технологіями усного та письмового спілкування, в тому числі комп'ютерного,

спілкування через Інтернет; володіння інформаційними технологіями та критичного ставлення до соціальної інформації, а також готовність до певного професійного рівня; потреба в актуалізації та реалізації власного потенціалу, здатність до саморозвитку.

Компетентнісний підхід дозволяє соціальному педагогу концентрувати зусилля соціуму на вирішенні проблем сиріт у межах означених компетенцій на підставі сучасної теорії управління засобами, насамперед, розробки комплексних цілевих програм захисту сім'ї і дитинства (І. Зимня) (2005). У зв'язку з цим значно збільшується роль управлінської культури соціального педагога дитячого будинку в його діяльності як інтегратора різних суспільних впливів на соціалізацію дітей-сиріт [3].

Управлінську культуру соціального педагога в предметному вимірі соціально-освітньо-виховної системи захисту сім'ї та дитинства можна визначити як вбудований в управлінський процес, усвідомлено конструйований і спрямований інструмент соціально-педагогічного врегулювання соціальних відносин суб'єктів управління, які поєднують інтереси учасників спільної діяльності, їхню організацію та самоорганізацію, формальні й неформальні норми, досягнення продуктивної мети та стійкості соціально-педагогічних зв'язків. На її підставі ґрунтується здатність соціального педагога синтезувати власні й усвідомлено генерувати інноваційні технології соціально-педагогічних дій з метою отримання оптимального соціально-педагогічного результату за рахунок виявлення та використання прихованих резервів інституту дитячих будинків у взаємозв'язку та взаємодії з іншими соціальними системами (Т. Маловидченко) (2011). На підставі порозуміння управлінської культури особистості соціального педагога, ґрунтується акмеологічне розуміння категорії особистості як суб'єкта життя. Воно означає не тільки те, наскільки технологічно соціальний педагог організує власну професійну діяльність, але й те, як, на якому рівні, на якому ступеню повноти й глибини власної «включеності» він знаходиться [4].

Спираючись на акмеологічний підхід, можна виділити такі найбільш значущі базові характеристики соціальних педагогів інституту захисту дитинства і сім'ї: здатність забезпечувати доцільне посередництво між особистістю, сім'єю, дитячим будинком, з одного боку, і суспільством, різними державними та громадськими структурами – з іншого; здатність здійснювати внесок у розробку соціальної політики у сфері захисту сім'ї та дитинства, в розвиток дитячого будинку на шляху його трансформації від будинку інтернатного типу до будинку сімейного типу; здатність до розробки та здійснення інноваційних технологій, методик і практик (соціально-педагогічних конструктивних концепцій, проектів, програм і т. ін.), надання послуг з метою досягнення оптимальних результатів у діяльності дитячих

будинків різних типів в єдності з діяльністю різних соціальних інститутів державного, регіонального та місцевого рівнів; здатність забезпечувати активну суб'єкту позицію дитини в процесі вирішення її власних проблем, виконуючи своєрідну роль «третьої людини», єдиної ланки між особистістю дитини та мікросередовищем: знаннями мети, принципів, змісту, методів, форм соціально-педагогічної діяльності дитячого будинку в інституційній і поза-інституційній сфері; уміння працювати в умовах неформального спілкування, залишившись у позиції неформального лідера, помічника, радника, що допомагає проявити ініціативу й активізувати позицію клієнта.

Наприклад, досвід роботи в Румунії та в деяких державах ближнього зарубіжжя показав, що якщо у процесі реформування системи соціального захисту дитинства дітей постійно переводять в інші та збільшують існуючі інституційні заклади, то нажалі діти страждають, і їм не надається реальна допомога. У випадках, коли закриття інтернатних закладів стає метою і успіх вимірюється зменшенням або збільшенням кількості інтернатних закладів у регіоні, офіційні особи, які приймають рішення, можуть бути зацікавленими у переміщенні дітей із закладу в заклад, в якому зменшується загальна кількість дітей, в тому числі у результаті демографічної кризи. В той же час є резерв місць для розміщення дотикової кількості дітей. Таке переміщення може відбуватися виключно на підставі адміністративних узгоджень, хоча може і не братися до уваги те, покращиться чи ні догляд і виховання у новому, значно більшому закладі, у порівнянні з тим, де дитина жила раніше.

Інший приклад процесу, який залежить від поставленої мети, це процес повернення дитини у сім'ю. Проте недостатність підготовки до такої реінтеграції може привести до випадку, коли сім'ї не зможуть справлятися з вихованням дитини, і діти, які знаходяться на вихованні у інтернатних закладах, випробували на собі наслідки дискримінації, виключення з навчання в масовій школі разом з іншими однолітками, подразнення (психологічне насилля з боку однолітків), а такі діти, у свою чергу, часто можуть утікати з дому, кидати школу, залишаючись знову на вулиці. Отже, з одного боку, реінтеграція може приводити до досягнення мети такого процесу – зменшенню кількості дітей в інтернатних закладах, а з іншої – до «незапланованого» збільшення кількості дітей на вулицях.

Висновки. Резюмуючи вищезазначене ми акцентуємо увагу на тому, що сьогодні в усіх регіонах нашої держави відбувається поетапне реформування системи інтернатних закладів. Успіх зазначеної справи буде суттєвим, якщо всі фахівці на своїх рівнях в структурі управління зазначеним процесом будуть достатньо компетентними, будуть володіти інструментами управлінської культури та використовувати їх у роботі з дітьми.

Список літератури:

1. Алієва С.В. Профілактика сімейної дезадаптації як аспект соціально-педагогічної діяльності. *Вісник психології і соціальної педагогіки: зб. наук. праць* / Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету ім. Бориса Грінченка. Випуск 1. К. 2009. С. 6–16.
2. Васильев А.Ю. Социальное сиротство как явление современного российского общества: автореф. дис. ... канд. социол. наук / Башкирский ун-т. Уфа, 2007. 20 с.
3. Зимняя И.А. Общая культура и социально-профессиональная компетенция человека. *Высшее образование сегодня*. 2005. № 11. С. 14–20.
4. Маловидченко Т.А. Концептуальная модель формирования управленческой культуры социального педагога. *Педагогическое образование и наука*. 2011. № 1. С. 37–42.

References:

1. Aliyeva, S.V. (2009). Profilaktyka simejnoyi dezadaptatsiyi yak aspekt socialno-pedagogichnoyi diyalnosti [Prevention of family maladaptation as an aspect of social and pedagogical activity]. *Visnyk psykologiyi i socialnoyi pedagogiky: zb. nauk. pracz*, vol. 1, pp. 6–16. (in Ukrainian)
2. Vasil'ev, A.Ju. (2007). Social'noe sirotstvo kak javlenie sovremennogo rossijskogo obshhestva [Social orphanhood as a phenomenon of modern Russian society]. Ufa: Bashkir University, 20 p. (in Russian)
3. Zimnjaja, I.A. (2005). Obshhaja kul'tura i social'no-professional'naja kompetencija cheloveka [General culture and social and professional competence of a person]. *Vysshee obrazovanie segodnja*, no. 11, pp. 14–20. (in Russian)
4. Malovidchenko, T.A. (2011). Konceptual'naja model' formirovanija upravlencheskoj kul'tury social'nogo pedagoga [A conceptual model for the formation of the managerial culture of a social educator]. *Pedagogicheskoe obrazovanie i nauka*, no. 1, pp. 37–42. (in Russian)